

LEGENDÁK KORA

TOLDI ÉVA

„Míntha itt most mindenkinek mondania kellene valami keményet és erőset, mert a szavakat szinte rendre a lövés követi, amire nincs válasz, legfeljebb egy másik lövés.”

(Bányai János: Szavakkal élni)

„A Fontanka 34. lakója, Anna Ahmatova . . . nagyon is élő személy volt, és olyan módon híres, ahogyan csak kelet-európai diktatúrákban lehetett híres valaki” – mikor ehhez a mondathoz értem, már tudtam, hogy ezt a könyvet is kedvelni fogom (Dalos György: *Vendég a jövőből*. Anna Ahmatova és Sir Isaiah Berlin. Egy szerelem története. Fordította Schauschitz Attila. Palatinus, Budapest, 1998), akárcsak azokat a Dalos-köteteket, amelyeket az idén nyáron vettem le a könyvespolcomról, jó olvasnivaló után kutatva.

Mert az ember gyakran visszafelé olvas; ha valami felkeltette az érdeklődését, szeret utánajárni, lábjegyzeteket és bibliográfiákat böngész, hogy vonatkozó irodalomra bukkanjon, vagy csak arra kíváncsi, mit is írt még a szerző. Folyóiratok és könyvespolcok bűvópatakjaiban gyakran tapasztalható az „éppen akkor”-effektus, mintha a gondviselés vetné a szemé elé éppen akkor a folytatást. Amit magam fedezek fel, az érdekesebb lehet. Különösen, ha olyan szerzőről van szó, akit még nem igazán vett a szárnyára az írói hírnév, nem szerepel sem antológiákban, sem az agyonidézettek között, kritikagyűjtemények tucatját átlapozva sem akadni a nevére. Azért is érdekes lehet valaki, mert annyira lelógott egy hosszú ideje érvényben lévő „gyakorisági” listáról. Talán ez a legmegfelelőbb kifejezés, mert amikor a nevek felsorolását egy idő után bizonyos beidegződött automatizmusok irányítják, attól kezdve meg is fakulnak, sokan megunttá is válnak közülük, főleg ha időközben semmi olyasmit nem írtak, ami újra és újra igazolná „gyakoriságukat”. Valahogy így lehetne megfogalmazni annak az „ideológiáját”, hogy mi hajtja az olvasót a könyvespolc felé, ha olyan fonatra akadt, amiről azt gondolja: még felgombolyítatlan.

Fogalmam sincs, hogyan került hozzám *A körülmetélés* (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990), de mindenképpen sokáig emlékezni fogok rá. Már pusztán amiatt is, hogy hosszú idő után idén augusztusban ez volt az első

könyv, amely lekötötte a figyelmemet. Dalos György nagyon jól tud írni – amiért általában megrójk az írókat, én azonban dicséretnek szánom –, stílusa gördülékeny, magával ragadó, a narráció egyenes vonalúan lendíti előre a cselekményt, miközben szellemes, ugyanakkor az elbeszélő nézőpontja kellő távolságban marad tárgyától, megteremti az iróniának azt a fajtáját, amelyet leginkább „humanistának” nevezhetnénk. A fiú nézőpontja ilyen szeretetteljesen ironikus, amikor erősen neurotikus anyjához fűződő kapcsolatát ábrázolja. A szöveg végig fenntartja a feszültséget, a választás kimenetelének bizonytalanságában hagyva bennünket, s nem tudjuk, az ifjú lelkéért versengők közül ki kaparintja meg azt, a tanárok-e vagy az erőteljes vonásokkal megrajzolt, erős egyéniségként ábrázolt Nagymama. Végül a kialakulóban levő személyiség akarata győz, s az önsorsrontó „nem” kimondása miatt nem válik a kötet szimplán egyértelművé. A kamaszodó fiú történetének bájos epizódjai és a családi élet ábrázolása lélektanilag hitelesíti a cselekményt. A kor szlogenjeinek felidézése egyúttal ironikusan eltávolítja a regény eseménysorát, s ebben a kontextusban érthető, hogy a Nagymama azt tanácsolja unokájának, hogy ha bárki hovatarozását firtatná, nyugodtan mondja neki, hogy ő „magyar zsidó kommunista”. A rendszerváltozás könyve is *A körülméletlés*, amelyben a korhúséget és a történelmi pontosságot írói természetességgel fedi be a regényvilág hitelessége.

Meglepődve tapasztaltam, hogy van még felfedezésre váró, számomra eddig ismeretlen írói hang, s ezután már kerestem Dalos György könyveit. *Az istenkeresőt* (Magvető, Budapest, 1999) *A körülméletlés* folytatásának tartják, pedig a főhős neve más, és családi körülményei is változtak: míg a korábbi könyvben félárva, apja „a fasizmus áldozata” lett, addig ebben élve eltemetve vegetál, a mauthauseni borzalmakból testileg-lelkileg sohasem gyógyult fel, s ott a nagyanya, itt az anya a családot kemény kézzel összetartó egyéniség. Mégis folytatás, csak hogy nem a történet folytatódik, hanem a történelem: *A körülméletlés* 1956 januárjában fejeződik be, *Az istenkereső* az 1959–60-as tanévben játszódik le. A főhős fiú ezúttal is kételyek közt vergődik, tanárai játszanak rajta keresztül „szimultán” ideológiai játszmát, aminek egy egyszerű anatómiai tény vet véget: a csengő hangú fiú elveszíti hangját, s nem képes többé fellépni iskolai rendezvényeken, ezáltal megszűnik tanárai számára kihívás lenni, megszűnik a zanzásított Settembrini–Naphtha-féle vita, a gimnazista fiú pedig megtalálja a keresett „istenbizonyítékot”. Bár a feszültség kevésbé intenzív, a családi lelki élet ábrázolása sem annyira pasztikus, ez a könyv is megmutatja a szerző ábrázoló erejét; mindkét kötet regény ugyan, megformálási eljárásuk azonban közelebb áll az elbeszéléstechnikához, az igazi jellemfejlődésnek a váza látható csupán, s a szerzőnek elsősorban az a képessége ismerhető fel, hogy egy-egy toposszal, szimbólummal, gyakran márkanév-

vel képes egész korszakot felidézni, azt, amelyben még „embert kellett faragni” az oktatás során a kiszemelt áldozatból, s anélkül teszi ezt, hogy a cselekmény mögé részletező társadalmi tablót festene. A könyv mindvégig a korábban megismert tapintatosan ironikus hangot üti meg, amikor a hivatását a történelmi tragédiák következtében soha gyakorolni nem tudó orvos apát ábrázolja.

Nagy Attila olvasáskutató véleményét a *Népszabadság* november 6-ai, *Hétvége* című mellékletében olvastam, miszerint „általában valamennyien a megismerő konzisztencia logikája szerint érzékeljük a világot. Vagyis csak azt vesszük észre belőle, azt olvassuk ki, értjük meg az eseményekből, ami valahogy rólunk szól, bennünket igazol”. Szintén a polcomon találtam Dalos György 1985 című kötetét (Új Géniusz Könyvkiadó, Budapest, 1990), amelyet – lehet, hogy nem véletlenül – eddig nem vettem észre. Persze a cím, az utalás Orwell 1984-ére ugyancsak kézenfekvő, az 1985 is antiutópia, Óceánia a kitalált helyszín. A mi Herceg Jánosunk is írt hasonlót, ő Gogolandnak nevezte a mindenkori önkényuralom helyszínét, s a nagy vezért úgyszintén fel lehet ismerni benne a hetvenes évek végén. Újra kellene olvasni ezt a könyvet is az *Ég és föld*del együtt, lehet, hogy ma nem is érzékelnénk negatív utópia jellegét. Minden bizonnyal pszichoszociológiai tanulmány tárgya lehetne, hogyan változott a korábban is ismert irodalmi szövegek befogadása, értelmezése a megismerő konzisztencia alapján. Szociolingvisztikai vizsgálódást kellene végezni, hogyan változott a beszédmódunk. Kételyeim vannak: érti-e rajtunk kívül még valaki ezt a „nyelvet”. Vajon ha élne, Herceg János most milyen nevet adna a szörnyűségek kicsiny országának? Akarná-e megnevezni? Mintha az irodalomban a negatív utópia napjainkra veszített volna presztízséből. Örömmel állapítom meg, hogy már nem értem az 1985 nyelvét. Törekeny műfaj, mihelyt elveszíti aktualitását, elveszíti általános érvényűségét is. Egyszerűen nem tudom, miről szól, nem tudom kihámozni apró utalásait, elfelejtettem, miért kellett egykor így beszélni. Ugyancsak Nagy Attila mondja: „a feszültséget a mentális zavarokig fokozza, ha a múlt szüntelenül jelen van, ha szembenézés, elégtétel, megbocsátás vagy más híján nem tud bennünk és körülöttünk tényleges múlttá válni”.

A *Vendég a jövőből* mondatait viszont nagyon is értem: „Az értelmiségi szolidaritás nyílt formái, amelyek pár évvel korábban egyet jelentettek a biztos halállal vagy a hosszú száműzetéssel, abban az időben még nem léteztek a Szovjetunióban. A tiltakozók csak maguknak árthattak egyéni kiállással anélkül, hogy egyidejűleg segítettek volna az érintetteken.” Másutt a Szovjetunióba látogató oxfordi diákokról mondja Anna Ahmatova: „Körülbelül annyira értenek minket, mint mi a kínaiakat.” És azt az élethelyzetet is értem, miszerint Anna Ahmatova élete végéig meg volt róla győződve, hogy éjszakai beszélgetése Isaiiah Berlinnel, a moszkvai brit nagykövetség első titkárával,

világtörténelmi jelentőségű volt, s hogy emiatt kezdődött el a hidegháború korszaka. Megerősíthetem, hogy hosszan tartó kritikus időszakban felerősödik az emberek én-tudata, s hajlamosak saját személyük fontosságának tulajdonítani kozmikus katasztrófákat.

Egy elhallgattatott, tragikus sorsú költő életéről kapunk hírt, amelyben nehezen tudjuk szétválasztani a valós élettényeket a legendától. A könyv nem Anna Ahmatova biográfiája, hanem egy pontból, a Sir Isaiiah Berlinnel töltött éjszakai beszélgetésből kibontva költészetének és életének értelmezése. Természetesen minden mű központi kérdése lehet az anyag válogatása, a *Vendég a jövőből* is jórészt eltekint az élet és a művészet azon vonatkozásaitól, amelyek nem e köré a találkozás köré csoportosulnak.

Úgy kezdtem olvasni a *Vendég a jövőből*t, hogy azt hittem – a megtévesztő második alcím alapján –, szerelmes regény. Holott arról győződhettem meg, Ahmatova „tényleg a »szerelemben emigrált« (Halasi Zoltán), megalkotva az élet és a művészet olyan szimbiózisát, melyet felfejteni lehetetlen, s talán nem is szükséges ahhoz, hogy értsük és megéljük ezeket a verseket. A legenda azonban más, így az Ahmatova–Berlin-, Ahmatova–Anrep-szerelem története is: önálló életet él, egyre terebélyesedik, s végül az orosz irodalomban oly gyakori irodalmi mítosszá válik, melyben inkább fölsejlik a század emberi arca, mint korrekt történelmi munkák sorozatában.” (Szóke Katalin: A fekete gyűrű. *Holmi*, 1999. szeptember.)

Majd azt hittem, művészcsempény, holott nem az, Harkai Vass Éva fogalmazta meg, hogy „a művészcsempények fő meghatározó vonása, hogy középpontjukban művészhős áll. Ilyen értelemben azokkal a regénytípusokkal állnak közeli kapcsolatban, amelyekben szintén a főhős tölt be központi szerepet: a fejlődésregénnyel, a kulcsregénnyel, a memoárregénnyel, az életrajzi és önéletrajzi regénnyel, a napló- és vallomásregénnyel. (. . .) Nem véletlen hát, hogy épp e regénytípusok között gyakori az érintkezés, az átfedés. Az életrajz, az önéletrajz, a napló, a memoár s ezek »regényesített« változatai és a művészcsempények közötti különbségtételhez a fikció foka nyújthat fogódzót” (*Híd*, 1999. szeptember–október). Dalos György könyvéből hiányzik a fikciónak az a „foka”, ami művészcsempénnyé avatná. Végül azt gondoltam, regény, pedig a narrátor a könyv elején kutatóként mutatkozik be, s a szövegben, éppen azokon a helyeken, ahol pedig elfeledkezni róla, belép, közbeszól, tárgyilagos történetshangján egyes szám első személyben belebeszél az olvasmányunkba. A végén, akárcsak a tudományos igénnyel készült monográfiák esetében, rövid életrajzok találhatóak, fényképek és dokumentumok. Olyan dokumentumok, amelyekről eddig tudtunk, valójában azonban soha nem láttuk őket, s gyanítom, felénk még sokáig a legendák körébe sorolhatók az „ideológiai osztály” titkos iratai. S éppen a szépírói ihlettel és eszközökkel ábrázolt részek miatt

a tények kissé az elvonatkoztatottság irányában hatnak, az egyértelmű referencialitás is a legendák sorába emelkedik. A könyv műfaja mégsem egyedülálló, éppen egy orosz szerző, Mark Szlonyim írt hasonlót *Dosztojevszkij három szerelme* címmel, amelyben a művek geneziséét a híres író szerelmi életéből vezeti le. Egyik sem regény, habár titkos összefüggésekről ad hírt, amelyek természetrajza kiismerhetetlen.

Dalos György könyve nem lenne érdekes számomra, ha nem ugyanazzal az olvasói attitűddel közelednék hozzá, mint amivel a hasonló könyvekhez szokás: az egyéni élet igazolását keressük benne. A kelet-európai diktatúrák természetrajza nem öncélúan érdekel, s számomra a könyv azt a kérdést fogalmazza meg, hogy lehet-e értelmes életet élni a félelemnek és a kiszolgáltatottságnak a légkörében. Anna Ahmatova titokzatos szerelmében – más források szerint: szerelmeiben – és költészetében találta meg az értelmet. Az esprit locale költészetének és életének legendás aurát kölcsönöz, amire egy régmúlt vessorímel a XV. századból: „Mert ad a hely, de el is vesz a szellemtől –, ki tagadná?” (Janus Pannonius: *A Narni-i Galeottóhoz*. Csorba Győző fordítása). A hely és a hely szelleme körülöttünk ugyancsak megváltozott, saját eddigi helyünk mibenlétét kérdőjelezi meg. A kérdésre pedig, hogy a peremlétben milyen értelmes cselekvés látszik megvalósíthatónak, számomra egyetlen válasz kínálkozik: mostanra nem maradt más, mint az előítélet-mentes olvasás.